

ЗІСТАВНА ЛІНГВІСТИКА ТА ПЕРЕКЛАД

УДК 81'255:81'276.1+81'373.47

ОБРАЗНО МАРКОВАНА ЕМОТИВНІСТЬ ПОЕМИ Т. ШЕВЧЕНКА "НАЙМИЧКА" В ОРИГІНАЛІ ТА ФРАНЦУЗЬКИХ ПЕРЕКЛАДАХ

Білас Андрій,

канд. філол. наук, доц.

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

У статті розглядається перекладознавчий аспект емотивного компоненту поетичного твору. Досліджено засоби вербалізації образів-концептів поеми Т. Шевченка "Наймичка". Проаналізовано способи і прийоми відтворення емотивно маркованих номінацій образів "доля"/"недоля", "горе", "сум" і "радість" поеми Т. Шевченка "Наймичка" у французьких перекладах.

Ключові слова: емотивний компонент, відтворення, образ, концепт, адекватність.

Прагматичні аспекти перекладу, особливо у плані передачі емотивного навантаження першотвору, набувають усе більшої ваги у сучасному перекладознавстві. **Актуальність** роботи зумовлена загальною антропоцентричною й емотіологічною спрямованістю сучасних лінгвістичних та перекладознавчих досліджень дискурсу взагалі й літературного зокрема.

Мета дослідження полягає у перекладознавчому аналізі образної емотивності поетичного твору в оригіналі та французьких перекладах.

Об'єктом розвідки є образні засоби емотивності художнього дискурсу, а **предметом** – шляхи відтворення образних емотивів першотвору мовою перекладу. **Матеріалом** дослідження слугує тканина поеми Тараса Шевченка "Наймичка" в оригіналі та перекладі.

Мета дослідження передбачає розв'язання таких **завдань**: окреслити проблематику емотивності та її відтворення засобами іншої мови; виявити образні засоби емотивності поеми Тараса Шевченка "Наймичка"; проаналізувати способи і засоби відтворення образно маркованих емотивів першотвору у французьких перекладах.

Наукова новизна розвідки полягає в тому, що вперше було зроблено спробу виявити і перекладознавчо проаналізувати емотивно марковані номінації образів "доля"/"недоля", "горе", "сум" і "радість" поеми Т. Шевченка "Наймичка" в оригіналі та французьких перекладах.

Постановка загальної проблеми та її зв'язок з науковими завданнями. Сучасна спрямованість лінгвістики на багатоаспектний аналіз художнього тексту створює необхідність вивчати емотивний аспект міжмовної комунікації, оскільки сфера почуттів є одним з найважливіших чинників впливу поетичного дискурсу на емоційне сприйняття твору читачем.

Проблема відтворення засобів емотивності викликає особливий інтерес перекладознавців, а емотивність залишається одним із найскладніших чинників тексту художнього твору у площині добору адекватних засобів передачі емотивного навантаження слова, виразу чи фрази, який вживає у мовленні той чи інший персонаж

художнього твору, з одного боку, а з іншого, експлікативно чи імплікативно марковане авторське емотивне мовлення на рівні мікротексту чи всього твору.

Проблематика термінології та вираження емотивних засобів тексту є предметом досліджень Ю. Андрійченко, С. Гладь, Я. Гнезділової, О. Дорош, І. Синельникової, А. Цибулевської, В. Чабаненко, І. Шахновської, В. Шаховського, В. Юрченко та ін.

Аналіз перекладу і першотвору дає об'єктивний матеріал для виявлення ймовірності/неймовірності передачі компонентів художнього твору, які прямо чи опосередковано вказують на характер авторських емотивних інтенцій, експліцитно виражених чи імпліцитно окреслених у тексті.

Емотивність художнього тексту є однією з засад його існування. Відтворення емотивності французького художнього твору засобами української мови, яка володіє значною палітрою слів і виразів з емоційно-експресивним навантаженням, вважаємо дуже складним завданням для перекладача. До вирішення проблеми відтворення окремих емотивно-експресивних компонентів мовного засобу звертаються О. Близнюк, Р. Зорівчак, В. Комісаров, С. Петров, Я. Рецкер, О. Чередниченко та ін.

Хоча впродовж останніх десятиліть питання емотивності входить до найбільш обговорюваних в антропоцентричному мовознавстві, деякі аспекти залишаються дискусійними. Особливо це стосується контрастивної лінгвістики і перекладознавства, оскільки деякі філологи наголошують на відсутності способу адекватного відтворення емотивного змісту висловлювання і тексту засобом іншої мови (С. Стрельницька, В. Гак, В. Комісаров, В. Шаховський, А. Швейцер [Стрельницкая 2010]).

Як наголошує С. Стрельницька, саме ця обставина пояснює те, що переклад художньої літератури завжди вважався одним із найскладніших видів перекладацької діяльності тому, що в цьому процесі простежується найбільше "втрат" автентичності тексту [Стрельницкая 2010]. У працях Р. Зорівчак [Зорівчак 1989], В. Комісарова [Комиссаров 1980], Я. Рецкера [Рецкер 1974], А. Федорова [Федоров 2002] та інших теоретиків і практиків перекладу було вироблено поняття про адекватність відтворення стилістичних особливостей оригіналу, тобто такої їх передачі, коли одночасно враховується не тільки точність змісту (значення), але й стилістична та експресивно-емоційна відповідність перекладу. Передача емоцій та їхніх відтінків іншою мовою є складним завданням, оскільки емоції, будучи категорією загальнолюдською, у кожній конкретній мові знаходять національно-специфічне відображення.

Яскравим матеріалом для перекладознавчого аналізу показників образної/необразної емотивності поетичного твору видаються твори Т. Г. Шевченка. Багатство Шевченкової палітри, її різнобарвність, образно-художня (й емотивно-прагматична – А. Б.) насиченість кожного віршованого рядка, напруженість та змінність ритму його поезій поставили перед перекладачами чимало творчих проблем [Чередниченко 1979, 73]. Суб'єктивні моменти у сприйнятті перекладачем оригіналу виникають при розумінні (чи нерозумінні – А. Б.) лексико-емоційного навантаження певного контексту [Задорожна 1985, 156].

Основними образами-концептами поеми "Наймичка" виявлено семантично протилежні макрообрази "доля" і "недоля", "горе", "сум" і "радість", мікрообрази яких і стали предметом нашої перекладознавчої розвідки на основі зіставлення оригіна-

лу твору та його французьких перекладів, які різняться за часом і за суб'єктом виконання.

Так, головна героїня поеми "Наймичка" Ганна, в уста якої Т. Шевченко вкладає лексеми "латаний талан", "злая доля" як мікрообрази, картає свою долю, швидше недолю. Відтворення мікрообразу "латаний талан" у значенні "недоля" забезпечується різними засобами на лексичному і синтаксичному рівні: *O mon sort cousu du mal* (моя доля латана горем) [Chevtchenko 1978, 127], *mon destin maudit* (моя клята доля) [Chevtchenko 1921, 98], *mon destin de misère* (моя нещасна доля) [Chevtchenko 1964, 87]. Порівняємо першотвір і переклади:

"Ой тумане, тумане,—

Мій латаний талане! [Chevtchenko 1978, 127]

1. "O brouillard, mon brouillard.

Tu vois mon destin maudit [Chevtchenko 1921, 98].

2. "O brume, brume —

Mon destin de misère! [Chevtchenko 1964, 87]

3. "O brouillard, gentil brouillard.

O mon sort cousu du mal [Chevtchenko 1978, 127]

Destin та *sort* є французькими варіативними відповідниками українського *талан* (1, 2), за допомогою яких адекватно передається денотативна семантика ("доля") вихідної одиниці, але її розмовна конотація не зберігається.

Водночас О. Карвовський (3) епітет "латаний" передає ближче до оригіналу: *cousu* ("зашитий", "полатаний"), додаючи образно марковану лексему "*du mal*", що посилює емотивне навантаження епізоду. Тоді як *maudit* не відтворює ні образності, ні предметно-логічного значення, ні емоційної конотації оригіналу, і *maudit* ("клятий", "проклятий") володіє більшою експресією. Французький відповідник *de misère* (перекладач М.-Ф. Жакамон) з семою "біднота" лише описово передає денотативну інформацію вихідного епітету, не зберігаючи його образної і структурної маркованості.

На відтворення вербалізованого мікроконцепта "злая доля" простежуємо такі різнообразні й різноструктурні перекладацькі варіанти: *cette pitié, mon lot cruel, triste fardeau de ma vie*:

Чому мені злої долі,

Чом віку не збавиш? [Chevtchenko 1978, 127]

1. *Du triste fardeau de ma vie*

Pourquoi ne me délivres-tu pas? [Chevtchenko 1921, 98]

2. *De mon lot cruel, pourquoi,*

De ma vie, pourquoi

Ne me délivres-tu pa? [Chevtchenko 1964, 87]

3. *L'ai-je voulue, cette pitié*

Abrège mon calvaire!.. [Chevtchenko 1978, 127]

Емотивність, семантику й образність першотвору зберігає лише другий варіант (2), хоча тут дещо підсилюється експресивність перекладу, бо *cruel* – це "жорстокий", а не "злий". Використання *pitié* (3) призводить до семантичних, образних і

емотивних втрат, оскільки *pitié* має змістове навантаження "жаль", що певною мірою можемо трактувати прийомом логічного розвитку оригіналу у перекладі, де *доля* і *жаль* співвідносяться як причина і наслідок. У свою чергу *triste fardeau de ma vie* (сумний тягар мого життя) виділяється яскравим образом (*зла доля* – "життєвий тягар"), є експресивнішим, а тому й емотивнішим за вихідну одиницю (1).

Емотивний концепт "*недоля*" вербалізується словами, які передають емоційне ставлення персонажа до предмета номінації, а також до його ознак: *зла доля, лиха година, латаний талан, лихо задавлене, прокляте лихо*.

Автори художніх творів використовують стилістичний прийом значущої відсутності вербалізованих думок-емоцій для створення образу персонажа за допомогою його зовнішнього мовлення або ж вчинків [Шаховський 2008, 250]. Але трапляється застосування прийому "надання" читачеві опису емоційних думок-переживань персонажа. У класика ми простежуємо використання першого і другого стилістичного прийому. Завдяки цьому читач "Наймички" спостерігає трансформації емоційного стану головної героїні Ганни, діда Трохима і баби Насті, Марка і Катерини від крайнього смутку до радості.

Тому завданням перекладача "Наймички", як і інших творів Т. Шевченка, насичених емотивно маркованими думками чи діями персонажів, є адекватне відтворення опису думок-емоцій персонажів, щоб викликати у читача перекладу таке ж сильне співпереживання або емпатію, як і в читача першотвору. Саме це робить українські художні твори естетично безцінними для іншомовного читача, представника іншої культури.

Переклад одиниць віршованого тексту "Наймички" Т. Шевченка, які вказують на "причину, результат, непряму ознаку емоції, а також слів, які позначають способи невербального вираження емоцій" [Стрельницька 2010, 134], створює чималі труднощі для перекладача. Особливо складним це видається в площині двох різноструктурних мовних систем, якими є, зокрема, українська і французька мови, що обмежує "свободу" перекладача [Чередниченко 1979, 73].

Образи *суму* і *радості* перебувають поруч у тканині поеми "Наймичка", змінюючи один одного за певною логікою. І, на наш погляд, ця логіка повинна залишатися і в перекладі твору Т. Шевченка.

Так, в епізоді опису життя діда Трохима і баби Насті все добре складається для них із самого дитинства:

Як діточок двоє,–
Усюди обоє.
Ще змалечку удвох ягнята пасли,
А потім побралися,
Худоби діждалися,
Придбали хутір, став і млин,
Садок у гаї розвели
І пасіку чималу –
Всього надбали [Chevtchenko 1978, 129].

Тут простежуємо невербалізоване вираження емотивного концепта "радість" (*уд-вох ягнята пасли, побралися, худоби діждалися, придбали хутір, став і млин, розвели садок і пасіку*), елементи якого О. Карвовський відтворює так: *allaient ensemble, avaient eu fait les pastoureux, eurent quelques bêtes, plantèrent un beau verger*:

*Partout allaient ensemble,
Avaient eu fait les pastoureux
Et puis – en noces convolèrent,
Et quand eurent quelques bêtes,
Plus une ferme et un moulin
Plantèrent un beau verger* [Chevtchenko 1978, 129].

Інший перекладач добирає свої варіативні відповідники: *avaient mené ensemble paître les agneaux, s'étaient mariés, avaient acheté leur bien, bâti un moulin, planté un verger, avaient établi des ruches d'abeilles*:

*Dès leur enfance ils avaient mené ensemble paître les agneaux,
Puis s'étaient mariés.
Ils avaient vécu pour se voir riches,
Avaient acheté leur bien, bâti un moulin,
Planté un verger dans la clairière,
Y avaient établi des ruches d'abeilles* [Chevtchenko 1921, 99].

Як О. Карвовський, так і інший перекладач застосовують прийоми компресії/декомпресії, додаючи імпліковані дії зі значенням "радість" чи вилучаючи їх.

Порівняймо:

- *Усюди обоє* [Chevtchenko 1978, 129]; – *partout **allaient** ensemble* [Chevtchenko 1978, 129];
- *млин* [Chevtchenko 1978, 129]; – ***bâti** un moulin* [Chevtchenko 1921, 99];
- *І пасіку чималу* [Chevtchenko 1978, 129]; – ***avaient établi** des ruches d'abeilles* [Chevtchenko 1921, 99].

Якщо О. Карвовський дещо конкретизує причинно-наслідкові зв'язки висловлювання (*Et quand eurent quelques bêtes... Plantèrent un beau verger*) замість послідовного перерахування подій (*Худоби діждалися, Придбали хутір, став і млин, Садок у гаї розвели*), то інший перекладач випускає з перекладу худоби діждалися, додаючи чомусь зайву, на наш погляд, фразу *ils avaient vecu pour se voir riches*, мабуть, для більшої експлікації описаних подій. Адже *мати худобу* у Шевченкові часи означало багатство і, відповідно, радість у людей. Такий мікрообраз є одним із ключових в емотивності твору і тому не може бути елімінованим з перекладу.

Та вся ця радість літніх людей змінюється сумом, бо, з одного боку, дітей немає, що є головною радістю для подружньої пари, а з іншого – життя вже завершується:

*Та діточок у їх бігма,
А смерть з косою за плечима.
Хто ж їх старість привітає,
За дитину стане?
Хто заплаче, поховає?
Хто душу спом'яне?* [Chevtchenko 1978, 129]

1. *Mais Dieu ne leur avait point accordé d'enfants
Et ils sentaient déjà la faux de la mort sur leur tête.
Qui leur donnera de la joie dans leur vieillesse
Et leur tiendra lieu d'enfant?
Qui les pleurera, les enterrera?* [Chevtchenko 1921, 99]
2. *Juste d'enfants Dieu les priva,
Lors que déjà la mort levait sa faux.
Mais le soutien de leurs vieux jours,
Qui les plaindrait au lit de mort ?
Qui pleurerait, dirait prière?* [Chevtchenko 1978, 129]

В обох перекладах бачимо замість Шевченкових емотивно заряджених номінативних речень повні поширені речення, що зменшує адекватність сприйняття твору носієм цільової мови. Водночас образність епізоду збережена частково, бо *смерть з косою за плечима* відтворено *Et ils sentaient déjà la faux de la mort sur leur tête* ("І вони відчули вже косу смерті на голові"). На наш погляд, доречніше було б застосувати прийом калькування з метонімічним зсувом образності компонента транслятеми (*Et la mort avec sa faux derrière le dos !*), оскільки *плечі* і *dos* (спина) співвідносяться як частина і ціле.

Отже, основними образами-концептами поеми Тараса Шевченка "Наймичка" є макрообрази "доля"/"недоля", "горе", "сум" і "радість", які протилежні за семантикою. Проведене дослідження довело важливість зіставлення оригіналу прозового чи поетичного твору та його перекладів, які різняться за часом і за суб'єктом виконання.

Аналіз уможливив висновок, що труднощі відтворення образно маркованих емотивів у поетичному дискурсі зумовлюються розбіжністю обсягу ресурсів стилістично забарвленого мовлення зіставляваних мов, часто різними емоційно-експресивними відтінками значень французьких та українських перекладацьких і тим більше словникових відповідників. Успішність/неуспішність перекладацького рішення залежить від добору точної заміни вихідних емоційно-забарвлених одиниць у аналогічному цільовому мовленні.

Не підтверджується теза про відсутність способу адекватного відтворення емотивного змісту вихідного тексту засобами цільової мови. Відтворення емотивно маркованих образів-концептів поеми "Наймичка" відбувається на лексичному та синтаксичному рівнях. Аналіз виявив семантичні зсуви у перекладі образів-концептів, що часто збільшує експресивність французьких перекладів стосовно першотвору. Перекладачі тяжіють до перифраз, дескриптивів, а також до застосування прийомів декомпресії у тексті перекладу, додаючи іноді більш емотивно заряджені відповідники.

Тому основним у перекладі емотивно насичених поетичних творів Тараса Шевченка визначаємо відтворення емотивно-прагматичного навантаження оригіналу, щоб викликати у читача адекватну, автентично наближену емоційну реакцію на твір.

Перспективними видаються дослідження як українських, так і французьких емотивів-концептів у площині контрастивної лінгвістики та перекладознавства.

В статье рассматривается переводоведческий аспект эмотивного компонента поэтического произведения. Исследованы средства вербализации образов-концептов поэмы Т. Шевченко "Наймичка". Проанализированы способы и приемы передачи эмотивно маркированных номинаций образов "судьба" / "несудьба", "горе", "печаль" и "радость" поэмы Т. Шевченко "Наймичка" во французских переводах.

Ключевые слова: эмотивный компонент, воспроизведение, образ, концепт, адекватность.

The article deals with the translation-studies-related aspect of the French emotive words functioning in a poetic work. The means of verbalization of images and concepts in the poem "Naimychka" by T. Shevchenko are examined. The ways and techniques of rendering the emotionally marked nominations of images "destiny"/"ill fate", "grief", "sadness" and "joy" in the French translations of the poem "Naimychka" by T. Shevchenko are analyzed.

Key words: emotional component, rendering, image, concept, adequacy.

Література:

1. *Задорожна Л.* Метафоричні образи у вірменському перекладі "Кобзаря" / Л. Задорожна // Збірник праць двадцять шостої наукової шевченківської конференції / відп. ред. Є. П. Курилюк. – К. : Наукова думка, 1985. – С.155–162.
2. *Зорівчак Р. П.* Реалія і переклад (на матеріалі англомовних перекладів української прози) / Роксоляна Петрівна Зорівчак. – Львів : Вид-во при Львів. ун-ті, 1989. – 216 с.
3. *Комиссаров В. Н.* Лингвистика перевода / Вилен Наумович Комиссаров. – М. : Междунар. отношения, 1980. – 166 с.
4. *Рецкер Я. И.* Теория перевода и переводческая практика / Яков Иосифович Рецкер. – М. : Международный. отношения, 1974. – 216 с.
5. *Стрельницкая Е. В.* Лексические средства выражения эмоционального состояния персонажа и особенности их использования при переводе художественных текстов с английского языка на русский / Е. В. Стрельницкая // Вестник Московского Государственного Областного Университета. Серия: Лингвистика. – 2010. – № 3. – С. 131–136.
6. *Стрельницкая Е. В.* Эмотивность и перевод: особенности языковой передачи эмоций при художественном переводе с английского языка на русский : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 – германские языки; 10.02.20 – сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание, теория перевода / Екатерина Владимировна Стрельницкая. – М., 2010. – 29 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.philol.msu.ru/~ref/avtoreferat2010/strelnitskaya.pdf>.
7. *Федоров А. В.* Основы общей теории перевода (лингвистические проблемы) : учеб. пособ. для ин-тов и фак-тов иностр. языков / Андрей Венедиктович Федоров. – 5-е изд. – СПб. : Филологический факультет СПбГУ ; М. : ООО "Издательский Дом "ФИЛОЛОГИЯ ТРИ", 2002. – 416 с.
8. *Чередниченко О.* Відтворення стилістичних особливостей першотвору в поетичних перекладах (про французький переклад з Шевченка) / О. Чередниченко // Теорія і практика перекладу. – К., 1979. – Вип. 1. – С. 71–83.
9. *Шаховский В. И.* Эмоции-мысли в художественном тексте / В. И. Шаховский // Шаховский В. И. Лингвистическая теория эмоций : монография. – М. : Гнозис, 2008. – С. 245–256.
10. *Chevtchenko Tarass.* La servante / Tarass Chevtchenko // Anthologie de la littérature ukrainienne jusqu'au milieu du XIX siècle. Avant-propos de A. Meillet. – Genève ; Paris ; Prague, 1921. – P. 98–112.
11. *Chevtchenko Taras.* La servante / Taras Chevtchenko // Sa Vie et son Œuvre / Recueil d'articles et traductions présenté par K. Uhryn et A. Joukovsky. – Paris : P. I. U. F., 1964. – P. 87–88.
12. *Chevtchenko Tarass.* La servante / Tarass Chevtchenko // Œuvres choisies / Traduit de l'ukrainien par H. Abril, A. Karvovski, N. Nassakina, C. Szymanski. – Kiev : Dnipro, 1978. – P. 125–161.